

A TUDÓS TANÁR, MIKA SÁNDOR

ALBERT B. GÁBOR^{*} – BENCÉNÉ FEKETE ANDREA^{**}
– GARAI IMRE^{***} – KATONA ANDRÁS^{****}

* a Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar Neveléstudományi Tanszék
adjunktusa

albert.gabor@ke.hu

** a Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar Neveléstudományi Tanszék
docense

fekete.andrea@ke.hu

*** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
tanársegédje,

az Eötvös József Collegium

seniora

**** az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának
ny. főiskolai docense

katona.andras@btk.elte.hu

A modern tanártípust, *Mika Sándort*, *Glatz Ferenc* írását követve jellemezhetjük (*Glatz*, 1989, 42–43. o.). *Mika Sándor* erdélyi értelmiségi-tisztviselő családból származott, a bölcelet elvégzését követően 1879-ben Kolozsvárott magántanár lett. *Szilágyi Sándor* egyik kiválasztottjaként európai szemináriumokon vett részt. Egyetemes történelemmel foglalkozott, tanári munkáján – a tradicionális német irodalom hatókörén túllépve – mindvégig érződött a francia kultúra hatása. A brassói főreáliskolában, majd a VII. kerületi főgimnáziumban, 1895-től a gyakorló gimnáziumban tanított. Tudós tanári pályája az Eötvös Collegiumban teljesedett ki. (*Glatz*, 1989, 42–43. o.)

Írásunk az Eötvös Collegium első történész szakvezetője, *Mika Sándor* tevékenységének több irányú bemutatására vállalkozik. Az *Eötvös Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár* iratanyagaira támaszkodva egyrészt *Mika Sándor* internátusbeli – elsősorban az *Eötvös Collegium* korai szakaszában kifejtett – munkásságát mutatja be, másrészt *Mika* történelemtanítási módszereinek, az általa használt tantárgyi segédeszközöknek, valamint egy eddig feltáratlan tantárgytörténeti téma, a *Mika*-olvasókönyvek bemutatását tekinti feladatának. A századelőn (1902) írt *Mika*-féle egyetemes történeti tankönyveket a húszas évek második felében *Marczinkó Ferenc* középiskolai tanár dolgozta át. Az iskolai értesítők tankönyvhasználati adatösszesítésére alapozva igazoljuk ezeknek a tankönyveknek a tartóságát, a klebelsbergi időszakban való továbbélését. A tanulmány kerete lehetőséget

ad a *Mika*-féle olvasókönyvek áttekintése mellett a *Mika-Marczinkó*-féle egyetememes történeti tankönyvek bemutatására is.

Mika Sándornak, az *Eötvös Collegium* első történész szakvezetőjének korai tevékenységéről kevés forrás áll rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy az 1895–1896. tanévben két történelem szakos tanítványa volt: *Madzsar Imre*, illetve *Tompa József*. Utóbbi azonban betegség folytán 1896. március 21-én elhunyt.¹ *Madzsarnak* főleg a latin, francia és német nyelvekben kellett magát tökéletesítenie, hogy a történeti forrásokat és a szakmunkákat folyékonyan tudja olvasni. Jelentésében már ekkor kiemelte a Collegium könyvtárát, amelynek történeti részlege is páratlan lehetőségeket biztosított az intézet neveltjei számára. A történész szakosok mellett a magyar irodalomtörténeti tanulmányokat folytató collegistáknak is látogatniuk kellett óráit, így tanítványai között megtalálható az ifjú *Gombocz Zoltán* is.²

A Collegium valamennyi szakvezetőjéhez hasonlóan *Mika Sándor* célja is az volt, hogy történész tanítványait a másodév végén esedékes alapvizsgára felkészítse. Munkamódszeréről az 1904–1905. tanévtől állnak rendelkezésre források.

Az első évek rendszerint az Árpád-ház első uralkodóinak törvényszövegeit (*Szent István*, *Szent László*, *Kálmán*, *II. András*),³ esetleg egyéb történeti emlékeket (*Anonymus Gestáját*, a *Hartvik-féle Szent István legendát*, a *Gellért legendát*, valamint *Kézai Simon Gesta Hungarorumát*) olvasták át tüzetesen. Ezek mellett minden esetben az ókori görög és római történelmet is tanulmányozták.⁴

A másodévesek a *IV. Béla*t követő uralkodók jogalkotását tekintették át rendszerint az Anjou-kor végéig vizsgálva a törvénykezést. *Theodore Mommsen* (*Römischen Geschichte* I–III. kötet) és *Eduard Meyer* munkáin keresztül a római alkotmánytörténettel is foglalkoztak.⁵ *Mommsen* és *Meyer*, illetve *Charles Seignobos* *Introduction aux études historiques* (Bevezetés a történeti tanulmányokba), valamint *Karl Julius Beloch* mindannyiukat kritizáló munkásságának megismertetésével nyilvánvalóan fiatal tanítványainak szemléletét, a történeti megismerés határait akarta bemutatni, a korban elérhető modern irodalmak segítségével (*Romsics*, 2011, 75–76. o.; *Glatz*, 1989, 44. o.; *Albert B.*, 2006, 49. o.; *Biriszló és Szabó*, 2012, 2. o.).

A harmadévesek főleg krónikák olvasásán keresztül tanulmányozták a középkori egyetemes történelmet: referálniuk kellett *Einhardus*, *Freisingi Ottó*, *Joinville*,

¹ Tompa József személyi anyagai. MDKL 21. doboz 20. dosszié 61. csomó.

² *Mika Sándor* jelentése a történelem szakóráról az 1895/1896. tanévben. Budapest, 1896. június 12. MDKL 52. doboz 101/a. dosszié.

³ *Mika Sándor* jelentése a történelem szakóráról az 1904/1905. tanévben. Budapest, 1905 június. MDKL 52. doboz 101/b. dosszié.

⁴ *Mika Sándor* jelentése a történelem szakóráról az 1906/1907. tanévben. Budapest, 1907. június 7. MDKL 52. doboz 101/c. dosszié.

⁵ *Mika Sándor* jelentése a történelem szakóráról az 1905/1906. tanévben. Budapest, 1906. június 1. 52. doboz 101/c. dosszié.

Froissart, vagy éppen *Geoffry de Villehardouin* krónikáiból, amelyek kapcsán az egyetemes eseménytörténeti kérdéseket is megtárgyalták. (Vö. *Szekfü*, *Sine anno*. 9. o.)⁶

Az újkori történelmet a negyedévesek az egyetemen hallgatták, a collegiumi képzésben nem kellett részt venniük,⁷ *Mika* csupán szakdolgozatuk elkészítésének egyes fázisait felügyelte.⁸ Tanítványaitól megkövetelte, hogy a francia irodalomban is tájékozódjanak, így olvastatta *Balzac*, *Stendhal*, *Flaubert* műveit, illetve a nagy francia forradalomról összefoglaló munkát készítő szerzőket: *Mignet*, *Quinet* és *Michelet*, *Thiers*, *Thaine* (*Szekfü*, *Sine anno*. 5. o.).

Hangsúlyt nem csupán a német filológiai módszerre helyezett, hanem tárgyalásába bevonta az elismert francia szerzők újszerű műveit is, ezek ütköztetésével, illetve az egyéni feldolgozáson alapuló rendszeres beszámolók kérésével a kritikus gondolkodás fejlesztésére ösztönözte a collegistákat (*Biriszló* és *Szabó*, 2012, 2. o.). Így a Collegiumban egy polgári szemléletmódot kialakító történész műhely jött létre, amelynek tagjai közül nem csupán számos iskolateremtő egyéniség emelkedett ki, de az addigi nemesi szemléletmódot meghaladni nem tudó magyar történetírásba új, formabontó kérdéseket is felvetettek (*Glatz*, 1989, 44–45. o.).⁹

Mika Sándor az Eötvös Collegium szemináriumain olyan modern módszertani eszköztárat adott át diákjainak, amellyel eredményesebbé, érdekesebb teheték a történelemórákat, és amit ők is továbbörökíthettek az utókornak. Történelemtanítási módszerének újdonsága nem csak a modern módszertani eszköztár és tantárgyi segédesszközök alkalmazásában állt; nem csak tanított, információt közvetített, hanem bátran felvállalta történésznevelői munkásságát is. A történésztanárokat szabadságszereetre, reális, csendes, kritikai szemléletre nevelte. (*Szekfü*, 2001, 170. o.)

Az Eötvös Collegiumban a főként segédtudományi ismeretek elsajátítására irányuló történelemtanítás nem az adatok megtanulására, hanem azok elemzésére, értelmezésére irányult. *Mika Sándor* mesterségbeli, technikai fogások elsajátítására ösztönözte tanítványait. Külföldi tanulmányai során elsajátított európai látásmódjával formálta a Collegium új szellemi irányvonalát. Megtanította növendégeit a forrásolvasás, a forráselemzés művészetére. (*Glatz*, 1989, 42. o.)

Az eredeti források olvasása és elemzése segítségével ismerték meg a diákok múltjuk legfontosabb eseményeit, nagy hangsúlyt helyezve a magyar történelem valóságáé megismerésére.

⁶ *Mika Sándor* jelentése a történelem szakórákról az 1904/1905. tanévben. Budapest, 1905 június. MDKL 52. doboz 101/b. dosszié.

⁷ Ez általános volt a Collegium többi tanszakán is. A negyedévesek képzésbe való bevonására először a klasszika-filológia területén történt meg az I. világháborút követő tanulmányi válság nyomán. Ezt követte az 1920-as évek közepére az intézet valamennyi szakvezetője.

⁸ *Mika Sándor* jelentése a történelem szakórákról az 1907/1908. tanévben. Budapest, 1908. május 29. MDKL 52. doboz 101/c. dosszié.

⁹ Ennek a formabontó szemléletnek az egyik első produktuma *Szekfü Gyula* 1913-ban megjelent Száműzött Rákóczi című munkája, amelynek bizonyos megállapításai kiváltották a korabeli történészek heves kritikáját (*Romsics*, 2011, 279–280. o.).

Szekfü Gyula (2001) az Eötvös Collegiumban ismerte meg *Mika Sándort*, aki „csendes, szelíd szavú, szelíd pillantású” tanár volt. Olyan vezetőtanár, aki megnyitotta otthonát a collegisták előtt, aki a magánkönyvtárában az iskolán kívüli művelődés lehetőségét is biztosította tanítványai számára. Nem politizált, a dolgokat, a világ eseményeit reálisan szemlélte és értékelt. A magyarság életében bekövetkező eseményeket kritikusan szemlélte ugyan, de nem lépett fel ellenük, kizárólagosan saját körében juttatta kifejezésre meggyőződését, a jövő nemzedékének szemléletformálása érdekében.

Az olvasókönyv, mint taneszköz-műfaj hazai keletkezéstörténetében *Mika Sándor* kulcsszerepe szintén megkérdőjelezhetetlen.

Az első próbálkozás, amely már magyar történelmi szöveggyűjteménynek tekinthető, *Hanthó Lajos Olvasókönyv a hazai történelmet tárgyaló összes könyvekhez* című, 1874-ben kiadott munkája volt, mely 54, értékelés nélküli, eléggé esetlegesen válogatott egykorú forrást és történetírói feldolgozást közölt.

A XIX. század végi történelemtanításban a *források*, korabeli szóhasználattal a „*kütfők*” egyre elterjedő használata újdonságnak számított. A VIII. osztályban *Magyarország története* tanítását, „tekintettel a társadalmi és állami viszonyok fejlődésére, a kütfőknek s a történetírásnak ismertetésével” (A magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1879. évi 17630. sz. a. kelt rendelete) rendelték el az 1879-es tantervben. Talán nem meglepő, hogy ennek az egyik első szorgalmazója a didaktikus és oktatásszervező – tehát nem történelemtanár vagy – tudós, az 1879-es tanterv első számú megalkotója – *Kármán Mór* volt: „Elvárható ... a történelem tanárainak buzgalmától, hogy egyes jellemző koriratokat, különösen az ó- és középkor történetére vonatkozókat ... az ifjúság hasznára olyaténképen fel fognak dolgozni, hogy azok magánolvasmánykép a tanítást kísérve, a növendékek történelmi ismeretei bővítésére s még inkább történelmi érzékek emelésére szolgáljanak.” (*Kármán*, 1909, 275–276. o.)¹⁰ Az 1885-ben üléselő Országos Történelmi Kongresszus határozatainak 2. pontjában pedig kimondta, hogy „... fontosnak nyilvánítja, hogy az ifjúsági könyvtárak, esetleg a magyar történelmi társulat és az orsz. Tanáregyesület vegyes bizottsága által szerkesztendő s a tanügyi kormány által szabályszerűen jóváhagyandó *kütfőket* s magyar történelmi olvasókönyveket *kellő számmal* szerezzenek be, s hogy azok a VI–VIII. osztályokban kötelező magánolvasmányokul szolgáljanak.” (*Szádeczky*, 1885, 189–190. o. kiemelés a szerzőktől.)

A határozat végrehajtására a kor egyik vezető történésze, *Marczali Henrik* kapott megbízást. Ennek eredménye a *Márki Sándor* és *Angyal Dávid* segítségével tanárok és tanárjelöltek számára 1901-ben elkészült, „*A magyar történelem kütfői-*

¹⁰ Nem véletlen tehát, hogy az 1905-ben megjelenő Magyar történelmi olvasókönyv I. részének (kötetének) Előszavát is *Kármán Mór* írta. Ebből az inkább útmutatásból idézünk: „Belé helyezni ... növendékeinket a múlt idők közhangulatába, hogy rokon érzéssel kísérje még tévelygő utjaikon is küzdő őseit: ez a történelmi tanításnak első teendője, helyes tapasztalati alapja.” (Magyar történelmi olvasókönyv I. rész, 1905. VI.).

nek kézikönyve” című munka. A gyakorló középiskolai tanár *Mika Sándor*ban is ez idő tájt fogalmazódhatott meg az igény, hogy mindebből a diákok számára is hozzáférhető forrásokat tegyen közzé.

A terv 1905-től realizálódott. 1905 és 1907-ben két magyar történelmi olvasókönyv, 1908–1909-ben három világtörténelmi, végül 1910-ben a sorozat zárókötetete, újra egy magyar történelmi olvasókönyv látott napvilágot. A hat kötet 1207 oldalon összesen 158 eredeti történelmi forrást tartalmazott. *Mika Sándor* segítőtársa a szemelvények összeállításában és fordításában *Madzsar Imre*, *Szentpétery Imre*, *Szigeti Gyula* és *Szabó Dezső* volt. A negyvenes évei végén és ötvenes éveinek elején járó főszerkesztő mellett valamennyien a húszas éveik végén és harmincas éveik elején járó fiatal emberek voltak. A szemelvények fordítói között is voltak neves történészek, például *Szilágyi Sándor*, *Szekfü Gyula*, *Holub József*, *Eckhardt Ferenc*.

A sorozat jelentőségét és használhatóságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az 1960-as évekig – néhány 1940-es évekbeli elszigetelt próbálkozástól eltekintve – nem volt hasonló vállalkozás hazánkban. A hazai történelemtanításunk históriáján belül így alig lehet felülértékelni *Mika Sándor* olvasókönyv-sorozatának a jelentőségét. Nemcsak az elsőbbség okán, de immár évszázados „továbbélése” miatt sem. Még az 1960-es és 1970-es évek olvasókönyveiben is szép számban szerepeltek szó szerinti átvételek a *Mika*-féle olvasókönyvekből.

Ez a korszakos jelentőségű olvasókönyv-sorozat a történelmi szemelvénygyűjtemények műfaji sajátosságait is meghatározta:

1. Csak elsődleges, a történelmi kutatómunka során igazolt források kerültek a gyűjteménybe.
2. A történetírói feldolgozások és a történelmi tárgyú szépirodalmi szemelvények igénye felmerült ugyan néha a későbbi történelmi korszakokban is, de létjogosultságuk a mai napig nem igazolódott a történelmi olvasókönyvekben.
3. A magyar mellett egyetemes történelmi szemelvényekre is szükség van, nagyjából fele-fele arányban.
4. A *Hanthónál* eredetileg tervezett képi szemléltetés, a rajzos ábrázolások végképp kimaradtak a történelmi olvasókönyvekből.
5. Más tárgyakból (pl. irodalom, idegen nyelvek) is megjelentek olvasókönyvek, szemelvénygyűjtemények.

Érdeemes áttekinteni *Mika* tankönyvének utóéletét is. *Mika Sándor* 1902-es egyetemes történelmi tankönyvét az 1920-as évek második felében *Marczinkó Ferenc* középiskolai tanár dolgozta át. Az 1924-es középiskolai törvény és tanterv alapján megírt új tankönyv sorozatok első kötetei 1926-ban jöttek ki a nyomdából, melyet felmenő rendszerben 1931-ig bezáróan újabbak követtek. Ezek, a Lampel Kiadó gondozásában a tankönyvpiacra került sorozatok a harmincas évek elején a vidéki Magyarország állami és községi fiú középiskoláinak legkeresettebb sorozatainak szá-

mítottak, megelőzve a tankönyvpiaci versenyben a Szent István Társulat, valamint a kultusztárca által inkább támogatott Egyetemi Nyomda párhuzamos kiadványait.

24 budapesti iskolai értesítő áttekintése után a teljes, vagy többségében egy kiadó egyetemes történeti tankönyvsorozatát választó fiú középiskolából nyolc-nyolc a *Mika–Marczinkó* és a *Marczell Ágoston–Szolomájer Tasziló* könyveket használta, öt intézményben az Athenaeum kiadványai, az *Ember István és Dékány István* nevével fémjelzett munkák, két iskolában *Domanovszky*, egyben pedig a *Madai Pál*-féle sorozatok voltak forgalomban. Beszédes adatok ezek. Mutatják a Lampel és a Szent István Társulat egyetemes történeti sorozatai iránti megnövekedett keresletet. A *Mika–Marczinkó* sorozat elfogadottságát jelzi az is, hogy az állami és községi iskolák mellett felekezeti hovatartozástól függetlenül a fővárosban az egyik római katolikus és az egyik izraelita fenntartású fiú középiskola egyaránt az ő tankönyveket választotta és az evangélikus fiú középiskolák számára is a választhatók körébe tartoztak ezek a kiadványok

A *Mika–Marczinkó*-féle sorozat tankönyvpiaci sikerét három tényező befolyásolhatta. *Mika Sándor* tankönyve (és a húzónév minden kétséget kizáróan *Mika* lehetett) két évtizede volt forgalomban, a hosszú ideig forgalomban lévő tankönyvektől pedig nem szívesen váltak meg az oktatók. A századelőn írt tankönyv bejáratottsága mellett az átdolgozott kiadványok szakmai színvonala is meghatározó volt. Az evangélikus fiú középiskolák számára az egyetemes tanügyi bizottság megbízásából *Szigethy Lajos*, a századelő népszerű tankönyvírója, az egyetemes tanügyi bizottság levelező tagja is írt bírálatot. A bírálatok rámutatnak ezeknek a tankönyveknek a szakmai színvonalára is. *Szigethy* méltatta egy-egy korszak szemléletes bemutatására irányuló olvasmányokat. A középkori tankönyvből példaként említette a Koránból vett szűrőket, *Einhard* Nagy Károly élete című műből vett részeket, *Mika* Lovaggá ütés, vagy *Fináczy* Kolostori élet fejezeteit.¹¹ Néhány kritikai észrevételtől eltekintve *Szigethy* a IV. és az V. évfolyamok számára készült egyetemes történeti munkát szemléletében, életfelfogásában és felekezeti szempontból is kifogástalannak ítélte meg, így azokat egyházi engedélyezésre ajánlotta.¹² Végül a *Mika–Marczinkó* tankönyvek liberális-közjogi szemlélete is erősen befolyásolhatta a dualizmus korának érvrendszerében szocializálódott és a klebelsbergi korszakban is igazgatóként, történelemtanárként dolgozó szakemberek tankönyv-preferenciáját.

¹¹ Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban EOL) Egyetemes Tanügyi Bizottság 9. doboz. Iratok 1930–1931, 17. csomó.

¹² Egyetlen kivételtől eltekintve. *Szigethy* számos kritikai észrevételt fogalmaz meg a szerzőpáros VI. osztályos tankönyvéről, melyek kizárólag a reformációval kapcsolatos fogalmakra, szempontokra vonatkoztak. *Szigethy* szerint csak alapos átfésülés és a helytelen kifejezések megváltoztatása után lehetne a tankönyvet az evangélikus tanulók számára használhatóvá tenni. EOL Egyetemes Tanügyi Bizottság 9. doboz. Iratok 1930–1931, 18. csomó.

Irodalom

- Albert B. Gábor (2006): *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Közéiskolai történelemtan-könyvek a Horthy-korszakban*. Pannon Egyetem, Pépa.
- Albert B. Gábor (2010): A tankönyv-diplomácia cselekvéstere a két világháború közötti ha-zai tankönyvrevíziós mozgaomban. In: Kozma Tamás és Perjés Iván (szerk.): *Új kuta-tások a neveléstudományban. Többnyelvűség és multikulturalitás*. Aula Kiadó, Buda-pest. 329–336.
- Általános utasítás a gymnasiumi tanítás tervéhez, 1880. In: Kármán Mór (1909) *paedagó-giai dolgozatai rendszeres összeállításban*. II. köt. Budapest, 275–276.
- A magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1879. évi 17630. sz. a. kelt rendeletével kiadott terv, módosítva az 1883. évi 26776. és az 1887. évi 8619. sz. a. kelt miniszteri rendeletekkel.
- Angyal Dávid – Marczali Henrik – Mika Sándor (1901): *Enchiridion fontium historiae Hun-garorum. A magyar történet kútfőinek kézikönyve*. Szerk.: Marczali Henrik. Budapest.
- A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1892/6664. sz. rendelete görög és római írók olvasta-tásánál és a történelem tanításánál szükséges szemléltetőeszközökről.
- A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az ország-gyűlés elé terjesztett huszonhetedik jelentése. Budapest, 1898, 83–84.
- Balázs Györgyné (1970): *Korkép kialakítása a történelemoktatásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 68.
- Bartos Károly (2000): Történelemtankönyvek és taneszközök a dualizmus korában. *Törté-nelempedagógiai Füzetek, 7*. Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata – ELTE BTK, Budapest, 80.
- Birizsló Bence és Szabó Melinda (2012): *Mika Sándor (1859–1912)*. Kézirat.
- Domanovszky Sándor (1912): Mika Sándor †. *Történelmi Szemle, I. évf. 3. sz.* 479.
- Domanovszky Sándor (1927): *Az ókor története Kr. u. 180-ig a középkorok IV. osztálya számára*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Domanovszky Sándor (1928): *Világtörténelem a katonacsászárok korától a középkori in-tézmények virágkoráig. A középkorok V. osztálya számára*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Domanovszky Sándor (1929): *Világtörténelem a középkori intézmények hanyatlásától a fel-világosodás koráig. A középkorok VI. osztálya számára*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Domanovszky Sándor (1930): *Világtörténelem. A francia forradalom kitörésétől napjainkig a középkorok VII. osztálya számára*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Garai Imre (2011): A magyar középkorok tanári szakma kialakulása. Az Eötvös Collegium helye a magyar tanárképzésben a századfordulón. In: Horváth László, Laczkó Krisztina és Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Solemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati*. Typotex Kiadó–Eötvös Collegium, Budapest. 176–202.
- Glatz Ferenc (1989): Történelemképzés az Eötvös Kollégiumban. In: Nagy József Zsigmond és Szijártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Eötvös József Kollégium, Budapest. 41–50. (Eötvös Füzetek 10.)

- Hanthó Lajos (1874): *Olasókönyv a hazai tankönyvet tárgyazó összes tankönyvekhez*. Csanád Egyházmegyei Könyvnyomda, Temesvár.
- Katona András (2006): Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából III. A rendszeres történelemtanítás meghonosodása az önkényuralom és dualizmus korának Magyarországn a századfordulóig (1849–1902). *Tanári Kincsestár. Történelem*. Raabe Kft. Budapest, január 26.
- Magyar történelmi olvasókönyv I–II. rész. 1905–1907; Történelmi olvasókönyv III–VI. rész. 1908–1910. Madzsar Imre, Szentpéteri Imre, Szigeti Gyula és Szabó Dezső közreműködésével szerkeszti: Mika Sándor. Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Mann Miklós (1993): *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 100.
- Marczell Ágoston – Szolomájer Tasziló (1927): *Egyetemes történelem I. rész a gimn., reálgimn. és reálisk. IV. osztálya számára*. Szent István-Társulat, Budapest.
- Marczell Ágoston – Szolomájer Tasziló (1928): *Egyetemes történelem II. rész a gimn., reálgimn. és reálisk. V. osztálya számára*. Szent István-Társulat, Budapest.
- Marczell Ágoston – Szolomájer Tasziló (1929): *Egyetemes történelem III. rész a gimn., reálgimn. és reálisk. VI. osztálya számára*. Szent István-Társulat, Budapest.
- Marczell Ágoston – Szolomájer Tasziló (1930): *Egyetemes történelem IV. rész a gimn., reálgimn. és reálisk. VII. osztálya számára*. Szent István-Társulat, Budapest.
- Mika Sándor – Marczinkó Ferenc (1927): *Világtörténelem. 1. kötet. Középiskolák IV. osztálya számára*. Lampel, Budapest.
- Mika Sándor – Marczinkó Ferenc (1928): *Világtörténelem. 2. kötet. Középiskolák V. osztálya számára*. Lampel, Budapest.
- Mika Sándor – Marczinkó Ferenc (1929): *Világtörténelem. 3. kötet. Középiskolák VI. osztálya számára*. Lampel, Budapest.
- Mika Sándor – Marczinkó Ferenc (1930): *Világtörténelem. 4. kötet. Középiskolák VII. osztálya számára*. Lampel, Budapest.
- Mika Sándor (1859–1912) (1912): *Századok*, 46. évf. 5. sz. 398–400.
- Romsics Ignác (2011): *Clio bővületében. A magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó, Budapest, 114., 116., 165., 182–183., 316.
- Szádeczky Lajos (1885): A Magyar Történelmi Congressus naplója. A Magyar Történelmi Társulat 1885. júl. 3–6. napján Budapesten tartott Congressusának irományai. *Századok*, XIX. évf. okt. 189–190.
- Szebenyi Péter (1970): *Feladatok – módszerek – eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára*. Tankönyvkiadó, Budapest. 56–57.

Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár (MDKL)

54. doboz 102/a. Az Eötvös Collegium tanári karának gyűléseiről készült jegyzőkönyvek, 1897–1927.
40. doboz 71/3. dosszié. Mika Sándor személyi anyaga, 1895–1912.
41. doboz 72/3–4. dosszié. Tiszteletdíjas tanárok személyi anyagai, 1895–1945.

52. doboz 101/a–c. Az Eötvös Collegium tanári karának jelentései, 1895–1908.

88. doboz 185/1. dosszié. Az Eötvös Collegium történetére vonatkozó iratok, 1895.

Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban EOL) Egyetemes Tanügyi Bizottság 9. doboz.
Iratok 1930–1931. 17. és 18. csomó.

*Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye
(MTAKK)*

Szekfű Gyula (Sine anno): *Mika Sándor (1859–1912)*. Kézirat. Ms. 5982/116–117.

Szekfű Gyula (2001): *Mika Sándor (1859–1912) : visszaemlékezés a pályakezdetre 1948.*

In: Szekfű Gyula. Vál., sajtó alá rend., a bevezetést írta Dénes Iván Zoltán. Budapest: Új Mandátum, p. 167–175. (Magyar panteon; 10.)

Iskolai értesítők

A balassagyarmati M. Kir. Áll. Balassi Bálint Reálgimnázium XXXI. évi értesítője. Közli: Wiesinger Károly kir. igazgató. Balassagyarmat, 1931, 43–46.

A Bányai Ág. Hitv. Ev Egyházkerület Aszódi Petőfi Reálgimnáziumának értesítője az 1930–31. tanévről. Szerkesztette: Dr. Oravecz Ödön az 1926–32. évkörré vál. igazgató. Aszód, 1931, 49–51.

A Ceglédi M. Kir. Állami Kossuth Reálgimnázium értesítője az 1930–31. évről. Szerkesztette: Szőnyi Sándor igazgató. Cegléd, 1931, 48–49.

A Csongrádi M. Kir. Állami Szent Imre Reálgimnázium értesítője az 1931–32. iskolai évről. Közzéteszi: Úr Márton h. igazgató. Csongrád, 1932, 30–32.

A Debreceni M. Kir. Állami Fazekas Mihály Reáliskola ötvenkilencedik értesítője az 1931–1932. iskolai évről. Közzétette: Dr. Zalai János kir. igazgató. Debrecen, 1932, 28–29.

A gyöngyösi állami Koháry István Reálgimnázium az 1930–1931. Közzéteszi: Erdős Tivadar igazgató. Gyöngyös, 1931, 60–61.

A Győri M. Kir. Állami Révai Miklós Reáliskola LVIII. értesítője az 1930/31. iskolaévről. Közli: Simon Miklós kir. igazgató. 86.

A hatvani M. Kir. Állami Reáliskola értesítője. 1920–31. iskolai év. (IV. évfolyam) Közzéteszi: Szilvásy János igazgató. Hatvan, 1931, 42–44.

A Jászberényi Magyar Királyi Állami József nádor Reálgimnázium értesítője az 1930–1931. iskolai évről. Közzéteszi: Józsy Ferenc. Jászberény, 1931, 82–86.

A kecskeméti M. Kir. Állami Katona József Reáliskola 1930–31. tanévi értesítője. Közli: Ifj. Gáspárics Lajos kir. igazgató. Kecskemét. 51–52.

A kiskörmend M. Kir. Állami Deák Ferenc Reálgimnázium értesítője az 1931–32. iskolai évről. Közli: Dr. Resch Aurél igazgató. Kiskörmend, 1932, 11.

A kiskvárdai M. Kir. áll. Bessenyei György Reálgimnázium és a vele kapcsolatos állami internátus huszonegyedik évi értesítője az 1931–32. isk. évről. Közzéteszi: Dr. Tóth József igazgató. Kiskvárd, 1932, 70–72.

- A kőszegi M. Kir. „Hunyadi Mátyás” Reáliskolai Nevelőintézet értesítője 1931–32. iskolai év. Kiadja: az intézet igazgatósága. Kőszeg, 1932, 35.
- A m. kir. Rákóczi Ferenc Reáliskolai Nevelőintézet Értesítője 1932–33. Sopron, 1933, 42–45.
- A makói M. Kir. Állami Csanád vezér Reálgimnázium és vele kapcsolatos Állami Internátus XXXVI. értesítője. 1930–31. iskolai év. Közzétette: Buday Géza m. igazgató. Makó, 1931, 75–76.
- A m. Kir. Állami Hunfalvy János Reáliskola XV. évi értesítője az 1931–32. iskolai évről. Közzéteszi: Galgói Rác Viktor kir. igazgató. Miskolc, 1932, 44–46.
- A nagykállói M. Kir. Állami Szabolcsvezér Reálgimnázium XXXIII. értesítője az intézet fennállásának 60-ik évében. Az 1929–30. iskolai évről. Összeállította: Árvay Ede mb. igazgató. Nagykálló, 42–43.
- A pécsi M. Kir. Zrínyi Miklós Reáliskolai Nevelőintézet értesítője. Közzéteszi: az iskola igazgatósága. 1931–1932. tanév. Pécs, 1932, 43–44.
- A Pécsi Magyar Királyi Középiskolai Tanárképzőintézeti gróf Széchenyi István Gyakorló Reáliskola 1931–32. tanévi értesítője. Közzéteszi: Dr. Horváth Viktor igazgató. Pécs, 1932, 49–50.
- A pesterzsébeti M. Kir. Állami Kossuth Lajos Reálgimnázium értesítője az 1931–1932. iskolai évről. Közzétette: Dr. Stagl Arthur áll. reálgimnáziumi igazgató. Pesterzsébet, 1932, 28–29.
- A Rákóczi Ferenc m. kir. reáliskolai nevelőintézet értesítője. 1927–28. Sopron. 57–58.
- A rákospalotai Wágner Manó Nyilvános Reálgimnázium értesítője az 1930–1931-i tanévről. Közli: Wágner Aurél igazgató. Athenaeum. 46–47.
- A salgótarjáni Chorin Ferenc Reálgimnázium értesítője az 1930/31. tanévről. Összeállította: Dr. Szabó Lajos igazgató. Salgótarján, 1931, 55–57.
- A soproni áll. Széchenyi István Reálgimnázium 56. sz. értesítője az 1930/31. iskolai évről. Szerkesztette: Lauringer Ernő igazgató. Sopron, 1931, 45–47.
- A sümegi M. Kir. Áll. Kisfaludy Sándor Reáliskola LXXIV. értesítője. Közzétette: Sabján János igazgató. Sümeg, 1931, 45–46.
- A szarvasi ág. hitv. evang. Vajda Péter Gimnázium értesítője az 1931–32. tanévről. Közzéteszi: Raskó Kálmán igazgató. Szarvas, 1932.
- A szegedi M. Kir. áll. Baross Gábor Reáliskola LXXX. jubiláris értesítője az 1931–32. tanévről. Közzéteszi: Dr. Firtás Oszkár mb. igazgató. Szeged, 1932, 40–41.
- A szegedi M. Kir. Állami Klauzál Gábor Reálgimnázium harmincnegyedik értesítője. Közzéteszi: Somogyi József igazgató. Szeged, 1932, 72–73.
- A székesfehérvári Magy. Kir. Állami Ybl Miklós Reáliskola LXXVIII. értesítője az 1931–32. tanévről. Közzétette: Dr. Bezdek József igazgató. Székesfehérvár, 1932, 21–22.
- A szekszárdi M. Kir. Áll. Garay János Reálgimnázium XXXVI. évi értesítője az 1931–32. tanévről. Közzéteszi: Róder Pál igazgató. Szekszárd, 1932, 47–48.
- A szentgotthárdi Magyar Királyi Állami Reálgimnázium értesítője az 1931–32. évről. Közzéteszi: Mathiasz Artúr igazgató. Szentgotthárd, 1932, 38.
- A szolnoki M. Kir. Állami Verseghy Ferenc Reálgimnázium értesítője az 1930–31. tanévről. Közzéteszi: Wollek Géza igazgató. Szolnok, 1931, 59–61.

- A szombathelyi M. Kir. áll. Faludi Ferenc Reáliskola értesítője az 1931–32. iskolai évről. Közzétette: Dr. Perepatits István kir. igazgató. Szombathely, 1932, 68–69.
- A zalaegerszegi M. Kir. Állami Deák Ferenc Reálgimnázium XXXVI. értesítője az 1931–32. iskolai évről. Szerkesztette: Péterffy Béla igazgató. Zalaegerszeg. 17–19.
- Az egri Magyar Kir. Állami Dobó István Reáliskola 41. évi értesítője az 1930–1931. iskolai évről. Közli: Fejér József dr. megbízott igazgató. Eger, 1931, 47–48.
- Az újpesti M. Kir. Állami Könyves Kálmán Reálgimnázium értesítője az 1930–31. iskolai évről. (XXV. évfolyam). Közzéteszi: Dr. Zibolen Endre igazgató. Ujpest, 1931, 73–74.
- Budapest-vidéki tankerület. Az esztergomi államilag segélyezett községi Szent Imre Reáliskola értesítője az intézet fennállásának 74-ik évéről 1930–31. Közzéteszi: Obermüller Ferenc igazgató. Esztergom, 1931, 70–72.